

Fritjof Capra, doktor znanosti, ugledni fizičar, kibernetičar i publicist, autor mnogih bestselera, *The Tao of Physics* (Tao Fizike), *The Web of Life* (Mreža života), *The Turning Point*, *Uncommon Wisdom*. Autor je filma *MindWalk*.

Powered by:

A School with a View

Sustavni uvid u novi svjetonazor

Fritjof Capra

Svijet je danas suočen s čitavim nizom alarmantnih, a moguće i ireverzibilnih globalnih problema koji su štetni za biosferu i ljudske živote. Razmjeri i težina ovih problema potvrđeni su i dokumentirani kroz mnoga istraživanja. Jedan od najkvalitetnijih izvora na tu temu svakako su godišnja izvješća pod nazivom *State of the World* u izdanju organizacije *Worldwatch Institute*.

Prilikom procjene "ambijentalnog zdravlja" planete, spomenuti izvještaji iz godine u godinu ukazuju na iste alarmantne trendove. Šume na Zemlji polako nestaju, dok se pustinje stalno šire. Površinski sloj tla na oranicama sve je tanji, a ozonski omotač koji nas štiti od štetnog ultraljubičastog zračenja sve rjeđi. Koncentracija štetnih plinova u atmosferi stalno raste, dok se broj biljnih i životinjskih vrsta smanjuje. Svjetska populacija nastavlja rasti, isto kao i jaz između bogatih i siromašnih.

Kriza percepcije

Pa ipak, dok javna svjesnost o tim problemima posvuda dramatično raste, zapanjujuće je da se oni u dijalogu svjetskih političara tek sporadično spominju. Čini se čudnim da su svekolika javnost i mediji više svjesni kritičnih problema našeg vremena od političkih lidera. Ustvari, takozvani "lideri" zapravo nas uopće nikamo ni ne vode. Oni su zapravo *sljedbenici* koji protiv svoje volje prate porast društvene ekološke i globalne svijesti umjesto da nam pruže viziju i vodstvo.

Vjerujem kako postoje dva razloga zbog kojih su navedena pitanja isključena iz političkog dijaloga. Jedan se tiče poimanja, a drugi vrednota; dok su oba međusobno povezana.

Što duže izučavamo ključne probleme našeg vremena, sve više shvaćamo da ih ne smijemo izolirano proučavati ako ih doista želimo razumjeti. Jer, radi se o *sustavnim problemima* - međusobno povezanim i

međusobno ovisnim. Svjetsku populaciju ćemo stabilizirati tek kada iskorijenimo siromaštvo. Izumiranje životinjskih i biljnih vrsta nastavit će se sve dok zemlje Trećeg svijeta budu opterećene velikim dugovima. S resursima koji su nam potrebni za sprečavanje razornih utjecaja na biosferu i ljudske živote raspolagat ćemo tek ako zaustavimo međunarodnu utrku u naoružanju.

Štoviše, što više proučavamo situaciju sve više shvaćamo da se u suštini zapravo radi o različitim aspektima jedne te iste krize, *krize percepcije*, koja proizlazi iz činjenice da se većina nas, a pogotovo velike društvene institucije društva, "pretplatila" na koncepte zastarjelog svjetonazora i tako prihvatila percepciju stvarnosti koja je jednostavno neadekvatna za rješavanje problema našeg prenapučenog i globalno povezanog svijeta.

U isto vrijeme vodeći znanstvenici različitih područja znanosti, različiti društveni pokreti i sve brojnije alternativne mreže razvijaju novu viziju stvarnosti koja će formirati temelje za tehnologiju, gospodarski sustav i društvene institucije budućnosti.

Stoga se trenutno nalazimo na početku temeljne promjene svjetonazora u znanosti i društvu, promjene paradigme koja je jednako radikalna kao što je to bila kopernikanska revolucija. Nažalost, navedena istina još uvijek nije doprijetla do umova političkih lidera. Spoznaja o tome da nam je hitno potrebna duboka promjena percepcije i razmišljanja, želimo li uopće opstati, također se nije dogodila u srcima i umovima većine korporativnih lidera i predstavnika akademske zajednice.

Tehnologije i praksa nezdravog, a ponekad i potpuno destruktivnog korporativnog "anti-zajedništva", čvrsto su podržane od strane znanstvenog establišmenta. Pa ipak, razlog za takvo bezrezervno podržavanje opasnih i štetnih aktivnosti nije neka zavjera, već činjenica da su naši korporativni, akademski i politički lideri, jednako kao i znanstveni

savjetnici vlade, zaklade, afirmirane političke stranke i većina organizacijskih zajednica zatočeni iste zastarjele percepcije koja nas je i dovela do globalne krize.

Stari svjetonazor

Takva percepcija tvori tzv. "stari svjetonazor" odnosno "staru paradigmu" koja je dominirala našom kulturom posljednjih nekoliko stoljeća, tijekom kojih je oblikovala zapadnjačko društvo te znatno utjecala i na drugi dio svijeta. Ova se paradigma sastoji od brojnih ideja, među kojima je ključna ona o univerzumu kao mehaničkom sustavu sastavljenom od elementarnih gradbenih blokova (utjecaj kartezijske filozofije i njutnovske fizike); shodno tome, usporedba ljudskog organizma sa strojem koja još uvijek čini konceptualnu osnovu teorije i prakse današnje medicine; gledanje na život u društvu kao na konkurentnu borbu za opstanak (naslijeđeno od društvenih darvinista), te vjerovanje u mogućnost neograničenog materijalnog progresa uz pomoć ekonomskog i tehnološkog napretka. Sve su ove pretpostavke prstom sudbine u nedavnim događanjima dovedene u pitanje. I doista, njihovo je radikalno revidiranje upravo u tijeku.

Novi svjetonazor

Novi svjetonazor u nastajanju mogao bi se stoga nazvati "holističkim" jer univerzum vidi kao integriranu cjelinu, radije nego kao razdvojeni skup komponenti. Također bi se mogao nazvati i "ekološkim", u smislu duboke ekologije. Razliku između "plitke" i "duboke" ekologije prvi je naglasio filozof Arne Naessa u ranim sedamdesetim godinama, te je ona danas široko prihvaćena kao vrlo korisna terminologija koja ukazuje na značajnu podjelu unutar suvremene ekološke misli.

Plitka ekologija je prije svega antropocentrična. Čovjeka postavlja iznad ili izvan prirode, u poziciju izvora svih vrednota, dok prirodi pripisuje samo instrumentalnu ili upotrebnu vrijednost. *Duboka ekologija* ne razdvaja čovjeka od prirodnog okruženja niti razdvaja bilo što drugo od njega. Svijet ne vidi kao skup izoliranih objekata već kao mrežu međusobno povezanih i međuovisnih pojava. Duboka ekologija uočava

unutarnje vrednote svih živih bića, a ljude uspoređuje s jednom niti u mreži života.

U konačnici, duboka ekološka svjesnost zapravo je duhovna ili vjerska svjesnost. Kada na koncept ljudskog duha gledamo kao na modus svjesnosti u kojem pojedinac osjeća povezanost s cijelim univerzumom, tada postaje posve jasno da su ekološka svjesnost i duhovnost u svojoj najdubljoj suštini zapravo istoznačnice. Stoga ne čudi da je nastajanje nove vizije stvarnosti, utemeljene na dubokoj ekološkoj svijesti, u skladu s takozvanom "*perenijalnom filozofijom*" (za razliku od dominirajuće suvremene zapadnjačke filozofije profanog karaktera, koja se temelji na evoluciji mišljenja i "progresu" ka istini, *perenijalna filozofija* ukazuje na postojanje trajnih, nepromjenjivih i već otkrivenih istina - op. ur.) drevnih duhovnih tradicija Istoka, duhovnosti kršćanskih mistika te s filozofijom i kozmologijom u temeljima starosjedilačke američke tradicije.

Živući sustavi

Teorija živućih sustava, nastala u kibernetici u četrdesetim godinama dvadesetog stoljeća da bi u potpunosti bila prihvaćena tijekom posljednjih dvadesetak godina, pruža najpogodniju znanstvenu formulaciju nove ekološke paradigme.

Sustavni pristup na svijet gleda u kontekstu *odnosa i integracije*. Sustavi su integrirane cjeline čije se značajke ne mogu reducirati na one manjih jedinica. Priroda obiluje primjerima raznih sustava. Svaki je organizam - od najmanjih bakterija do širokog spektra biljaka i životinja pa sve do čovjeka - integrirana cjelina, pa stoga i živući sustav. Stanice su također živući sustavi, kao i razna tkiva i organi u tijelu, od kojih je ljudski mozak svakako najkompleksniji. No sustavi nisu ograničeni samo na pojedinačne organizme i njihove komponente. Iste aspekte holizma susrećemo kod društvenih sustava - kao što su npr. obitelj ili organizacija - i kod

ekosustava koji se sastoje od različitih organizama i neživih tvari u međusobnim interakcijama.

Svi ovi prirodni sustavi čine cjelinu čija specifična struktura izvire iz interakcija i međusobnih odnosa njezinih dijelova. Sustavna svojstva se gube kada cjelinu, bilo fizički ili teoretski, podijelimo na izolirane elemente. Iako u svakom sustavu uvijek možemo raspoznati individualne komponente, priroda cjeline je uvijek drugačija od pukog zbroja njezinih dijelova. Shodno tome, sustavni pristup se ne usredotočuje na osnovne gradbene elemente, već radije na temeljna načela organizacije.

Sustavni ili ekološki način razmišljanja veoma je značajan, ne samo za znanost i filozofiju, već i za društvo u cjelini kao i za svakodnevni život. Budući da živući sustavi obuhvaćaju tako široki spektar pojavnih oblika, pojedinačne organizme, društvene sustave i ekosustave, teorija sustava idealan je jezik koji objedinjuje mnoga izolirana i fragmentirana područja istraživanja.

Održiva rješenja

Dopustite mi da se sada vratim na pitanje o tome zašto su ključni problemi današnjice isključeni iz političkog dijaloga. Kroz prethodni dio teksta htio sam ukazati da su ona - ključna pitanja današnjice - zapravo globalni i sustavni problemi koji zahtijevaju upotrebu sustavnog pristupa kako bi se razumjeli i naposljetku riješili. Isključeni su iz političkog dijaloga jer politički lideri uglavnom još nisu osposobljeni za globalno, sustavno promišljanje.

Ograničeni uskim okvirima stare paradigme, oni nastavljaju koristiti fragmentirani pristup toliko karakterističan za akademsku zajednicu i javne institucije. Takav pristup nikada neće moći riješiti bilo koji od navedenih problema, već ih samo nepredvidivo premještati s jedne pozicije na drugu. Jedne godine je vruća tema inflacija, pa zatim droga i kriminal, pa efekt staklenika - no zapravo, radi se o različitim pojavama istog fenomena; krizi percepcije.

Naši lideri ne samo da ne vide međuovisnost tih problema; oni također odbijaju sagledati na koji način njihova takozvana "rješenja" utječu na buduće generacije. Sa sustavne, ekološke točke gledišta, jedina

vitalna rješenja jesu ona koja podržavaju "održivost", ključnu i doista najvažniju koncepciju ambijentalnog pokreta. Što nam ona poručuje i o čemu govori? Lester Brown, osnivač i ravnatelj *Worldwatch Institute* ponudio je jednostavnu, jasnu i vrlo lijepu definiciju: "Održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, dok istovremeno ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe."

U tome se dakle sastoji izazov našeg vremena: stvoriti održivu zajednicu - društveno i kulturno okruženje u kojem možemo zadovoljiti naše potrebe bez da umanjimo šanse budućih generacija da oni zadovolje svoje. Kako će izgledati takvo održivo društvo? Iako još uvijek ne postoje modeli, tijekom proteklog desetljeća formulirani su neki osnovni kriteriji, koji su možda najbolje oslikani u izvješću *Worldwatch Institute* pod nazivom *State of the World*.

Presudna karakteristika održivog gospodarstva će svakako biti odbijanje trenutno slijepog slijeđenja neograničenog rasta. Svrha gospodarske aktivnosti transformirat će se iz povećanja BNP-a u povećanje ljudskog blagostanja.

U ovom trenutku gospodarski rast može znatno uvećati ljudsko blagostanje, ali samo pod određenim uvjetima. Prvo pitanje koje si stoga moramo postaviti jest: *Rast čega?* Proizvedena dobra i usluge moraju biti dragocjene i korisne. Drugo pitanje jest: *Rast za koga?* Tek kada distribucija proizvedenih dobara i usluga bude dovoljno široka, stvorit će se preduvjeti za povećanje općeg blagostanja. Na kraju se moramo upitati: *Rast po kojoj cijeni?* Koristi gospodarskog rasta moraju prevladati socijalne i ekološke troškove proizvodnje.

Drugim riječima, gospodarski rast se u kontekstu održivosti neće definirati u kvantitativnom smislu, kao puko povećanje proizvodnje, već u kvalitativnom, kao povećanje ljudskog blagostanja. Takav novi

koncept rasta i pomak od kvantitete na kvalitetu tipičan je, općenito gledano, za promišljanje nove paradigme. Istovremeno, u potpunosti je usklađen sa sustavnim gledištem na život. U živućem svijetu, rast uvijek ima kako kvantitativnu tako i kvalitativnu dimenziju. Za ljudsko biće, na primjer, rast prije svega označava kvalitativno, unutarnje duhovno sazrijevanje, a ne samo kvantitativni rast u smislu povećanja tjelesne visine i težine. Isto važi i za sve živuće sustave. Koncept rasta sustava kvalitativan je i višedimenzionalan.

Nove vrednote

Budući da se mnogim aspektima takvog kvalitativnog gospodarskog rasta ne može pridodati novčana vrijednost, isti će se morati implementirati kroz politički proces. Ne-monetarni odabir koji se mora napraviti zapravo je politički odabir na temelju vrednota. Sve nas to dovodi do najvažnijeg aspekta trenutačne promjene paradigme, pitanja *vrednota*.

Dosad sam u tekstu naglašavao značaj *percepcije* i *mišljenja*. No, kada bi samo oni bili problem, promjena paradigme bila bi mnogo lakša. Jer na svijetu danas živi veliki broj briljantnih mislioca, predstavnika novog svjetonazora, koji bi mogli uvjeriti naše političke i korporativne lidere u stvarne dobrobiti sustavnog razmišljanja. Nažalost, taj je problem samo dio priče. Promjena svjetonazora zahtijeva ne samo ekspanziju percepcije i načina razmišljanja, nego i naših *vrednota*.

Tu je zanimljivo zamijetiti neobičnu vezu između promjena razmišljanja i vrednota budući da se obje mogu smatrati promjenama od samo-potvrđivanja do integracije. Ove dvije tendencije - *samo-potvrđivanja* i *integracije* - bitni su aspekti svih živućih sustava, te u svojoj esenciji nisu niti dobre niti loše. Zdrava je zapravo jedino dinamička ravnoteža; dok je neravnoteža nezdrava - jer pre naglašava jednu tendenciju i zanemaruje druge.

U staroj paradigmi previše smo isticali vrednote samo-potvrđivanja i pojedine mentalne modele, zapostavljajući tako njihovu integrativnu protutežu. Stoga predlažem da napore usmjerimo na uspostavu bolje ravnoteže, radije nego da zamjenjujemo jedan modus s drugim.

Imajući to u vidu, razmotrimo sada razne manifestacije promjene od samo-potvrđivanja do integracije. Što se tiče promišljanja (mentalnih modela - op. ur), govorimo zapravo o pomaku od racionalnog ka intuitivnom, od analize prema sintezi, od redukcionizma do holizma, od linearnog do ne-linearnog razmišljanja.

Što se tiče vrednota, promatramo odgovarajuću promjenu od natjecanja ka suradnji, od ekspanzije do očuvanja, od kvantitete do kvalitete, od dominacije do partnerstva.

Patrijarhalni poredak

Vjerojatno ste primijetili da su vrednote samo-potvrđivanje, natjecanje, ekspanzija i dominacija - općenito povezane s ljudima. Patrijarhalno društvo ne samo da ih favorizira, već i nagrađuje ekonomskim nagradama i političkom moći. Ovdje se krije jedan od ključnih razloga koji tranziciju prema uravnoteženom sustavu vrednota čini tako teškom za većinu ljudi, a posebice za većinu muškaraca.

Moć, u smislu dominacije nad drugima, nije ništa drugo doli pretjerano samo-potvrđivanje, a hijerarhija je društvena struktura koja ju najefikasnije podupire. Uistinu, naše političke, vojne i korporativne strukture uglavnom su hijerarhijski uređene, s muškarcima na višim razinama i ženama na nižim. Budući da većina muškaraca, ali i mnoge žene, svoj položaj u hijerarhiji izjednačuju s osobnim identitetom, pomak na drugi sustav vrijednosti u njima budi egzistencijalni strah.

Međutim, postoji i druga, za novu paradigmu mnogo prikladnija vrsta moći, koja proizlazi iz utjecaja drugih. Idealna struktura za primjenu ove vrste moći nije hijerarhija, već mreža, koja također predstavlja jednu od središnjih metafora sustavnog razmišljanja. Tako dolazimo do zaključka kako promjena svjetonazora obavezno uključuje promjenu u

društvenoj organizaciji iz oblika hijerarhije u oblik mreže.

Saveznici kulture u nastajanju

Nove vrednote, kao i nove stavove i stilove života, danas naširoko promoviraju razni pokreti: ekološki pokret, mirovni i ženski pokret, pokret holističkog zdravlja i ljudskog potencijala, razni duhovni pokreti i brojne građanske inicijative, pokreti za Treći svijet, pokreti etničkog oslobođenja te mnogi drugi. Svi su oni tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina uglavnom djelovali odvojeno, bez razumijevanja da su im svrhe postojanja međusobno povezane. Zbližavanje je počelo početkom osamdesetih, kada su shvatili da predstavljaju samo različite manifestacije iste vizije nove stvarnosti. Politički uspjeh europskog *Zelenog pokreta* najimpresivniji je primjer te moćne snage društvene transformacije.

Jedan od velikih saveznika te nove globalne snage, koju u knjizi *The Turning Point* nazivam "kultura u nastajanju", bio je Mikhail Gorbachev. Da bih pokazao u kojoj se mjeri njegovo "novo razmišljanje" toga vremena poklapa s nalazima u ovome tekstu, citirat ću nekoliko redaka iz njegovog govora u *Ujedinjenim narodima*. O promjeni svjetonazora Gorbachev je rekao: "Bilo bi naivno misliti da problemi čovječanstva današnjice mogu biti riješeni sredstvima i metodama koje smo koristili, ili nam se barem činilo da ih koristimo, u prošlosti... [Nova] realnost mijenja cjelokupnu situaciju u svijetu... Neke razlike i sporovi prošlosti gube svoj značaj... Život nas prisiljava da napustimo zastarjeli svjetonazor... Ovo je jedan od znakova presudne prirode sadašnje faze povijesti."

U sljedećim citatima Gorbachev se pokazao istinskim, globalnim, sustavnim misliocem: "[Mi svjedočimo] procesu nastajanja međuovisnog i cjelovitog svijeta... Napori koji se poduzimaju za rješavanje globalnih problema traže novi opseg i kvalitetu u interakcijama država... Svjetsko gospodarstvo postaje jedinstveni organizam... Međunarodna gospodarska sigurnost nezamisliva je ukoliko nije povezana ne samo s razoružanjem, već i sa zaštitom prirode i okoliša... Zvono svakog regionalnog sukoba zvoni svima nama."

Na kraju, o promjeni vrednota od dominacije ka partnerstvu, Gorbachev je rekao: "Upotreba sile ili prijetnja silom više se ne mogu i ne smiju koristiti kao instrumenti vanjske politike. To je prva i najvažnija komponenta svijeta bez nasilja... Govorimo o suradnji koja bi se prije mogla nazvati su stvaranje i su-razvoj... Moramo izgraditi novi svijet - i to moramo učiniti zajedno!"

PRIMJER: GE Plastics

Lideri *GE Plastics*-a, jedne od najbrže rastućih divizija kompanije *General Electric*, stalno su tražili nove načine za unapređenje timskog rada. Još i više kada su kupili svojeg najvećeg konkurenta, tvrtku *Borg-Warner*. Znali su kako će novi odnos iznjedruti tipične "političke igre natjecanja" koje se nikada nisu pokazale produktivnima. Stoga su se zapitali: "Na koji način ovi stari protivnici mogu surađivati?"

U pokušaju da riješe svoje probleme, lideri *GE Plastics*-a su napravili hrabar potez koji se pokazao velikim napretkom u kontekstu *team-buildinga* i društvene odgovornosti poduzeća. Umjesto da "igraju igre" i proživljavaju svakojaka iskustva, odlučili su udružiti timove dviju tvrtki kako bi napravili nešto trajno vrijedno i konstruktivno. Tako su se uputili u San Diego i sudjelovali u adaptaciji tri doma za mlade beskućnike (*YMCA - Young Men's Christian Association*) - koji su vapili za popravcima.

Sudionike u projektu je dirnula spoznaja da će raditi u korist nekoga izvan matične tvrtke, posebice kad su saznali da se radi o djeci. Direktor *YMCA* uvijek naglašava "posebnu energiju" kojoj je svjedočio u trenucima ulaska autobusa s preko 400 ljudi u dvorište zgrade i njihovog rada na obnovi. U jednom su danu iskoristili 3.200 kilograma boje, ugradili 200 prozora te položili više od 40.000 kvadratnih metara podnih obloga. Kroz tu svrhovitu suradnju usmjerenu prema zajedničkom cilju stvoreni su novi odnosi

među ljudima. Poštovanje, razumijevanje i kooperacija su zamijenili natjecanje. Jedan od bivših djelatnika tvrtke *Borg-Warner* je rekao kako su ovim projektom svi njegovi strahovi oko loše organizacijske atmosfere unutar *GE*-a odagnani.

Opisani model je sada proširen i na druge sektore *GE*-a. U Miamiu su tako djelatnici tvrtke *NBC* renovirali *Centar za svakodnevnu skrb*, dok su u Minneapolisu djelatnici sektora za odnose s klijentima samostalno izgradili dječje igralište. Tvrtka *GE* je povukla dodatni potez. Izradili su brošuru o svojim iskustvima za druge organizacije voljne sudjelovati u sličnim projektima.